

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 353+308

<https://doi.org/10.35546/kntu2078-4481.2021.1.18>

В.М. ДЕМЧЕНКО

Херсонський національний технічний університет

ORCID: 0000-0003-1841-7798

**ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ЯК ОБ'ЄКТ РОЗГЛЯДУ
В ПЕРСПЕКТИВНОМУ ВИМІРІ**

Стаття містить аналіз тез про радянський режим від письменника Олександра Солжениціна з коментарем і сучасною рефлексією, а також аналогією до українських державницьких реалій. Наведено приклади подання історії державного управління різними письменниками й політологами – Іваном Біликом, Андрієм Бушковим, Бернаром Вербером, Григорієм Чхартішвілі, Галиною Могильницькою, Павлом Штепою та ін., які створили масштабні історичні праці на ґрунті не лише проаналізованих архівів, але й головне – нового сучасного погляду, – у перспективній площині як можливість нового її трактування, використовуючи логічний вимір розгляду. Акцентується на таких особливостях управління, як централізація, тоталітаризм, мілітаризм, диктатура тощо, які були властиві Російській Імперії та Радянському Союзу та властиві сучасній Російській Федерації. Наголошено, що саме ці риси мають бути враховані як найбільша небезпека для розвитку української державності.

Зроблено висновок, що зазначені негативні аспекти попереднього режиму були актуальні до кінця ХХ століття, адже радянські рудименти були настільки ув'язані через об'єктивні та суб'єктивні чинники з колишніми країнами, що входили до тієї тоталітарної системи. При тому й сьогодні в умовах демократичного режиму України деякі з цих рис залишаються актуальними, зокрема через стереотипність мислення пересічних пострадянських громадян, які або залишаються у «внутрішній еміграції» в сучасній Україні, або є «нейтральними», що також становить небезпеку для державотворення, адже не показує реального стану національної ідентичності. Тому будь-яка відносно реальна історична ретроспектива має в таких умовах перспективний характер у площині державного прогнозування та планування.

Ключові слова: державне управління, Україна, Росія, тоталітаризм, демократія, Олександр Солженицин.

В.Н. ДЕМЧЕНКО

Херсонский национальный технический университет

ORCID: 0000-0003-1841-7798

**ИСТОРИЯ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ КАК ОБЪЕКТ
РАССМОТРЕНИЯ В ПЕРСПЕКТИВНОМ ИЗМЕРЕНИИ**

Статья содержит анализ тезисов о советском режиме от писателя Александра Солженицына с комментарием и современной рефлексией, а также аналогией с украинскими государственными реалиями. Приведены примеры представления истории государственного управления различными писателями и политологами – Иваном Биликом, Андреем Бушковым, Бернаром Вербером, Галиной Могильницкой, Павлом Штепой, Александром Солженицыным, Григорием Чхартішвили и др., которые создали масштабные исторические произведения на почве не только проанализированных архивов, но и главное – нового современного взгляда – в перспективной плоскости, как возможность новой ее трактовки, используя в рассмотрении логическое измерение. Акцентируется на таких особенностях управления, как централизация, тоталитаризм, милитаризм, диктатура и т. д., которые были свойственны Российской Империи и Советскому Союзу и присущие современной Российской Федерации. Отмечено, что именно эти черты должны быть учтены как самая большая опасность для развития украинской государственности.

Сделан вывод, что указанные негативные аспекты предыдущего режима были актуальны до конца ХХ века, ведь советские рудименты были настолько увязаны в силу объективных и субъективных факторов с бывшими странами, которые входили в ту тоталитарную систему. При этом и сегодня в условиях демократического режима Украины некоторые из этих черт остаются актуальными, в частности через стереотипность мышления рядовых постсоветских граждан, которые или остаются во «внутренней эмиграции» в современной Украине, или есть «нейтральными», также представляют опасность для государства, ведь не показывают реального состояния национальной идентичности.

Поэтому любая относительно реальная историческая ретроспектива имеет в таких условиях перспективный характер в плоскости государственного прогнозирования и планирования.

Ключевые слова: государственное управление, Украина, Россия, тоталитаризм, демократия, Александр Солженицын.

V. M. DEMCHENKO

Kherson National Technical University

ORCID: 0000-0003-1841-7798

HISTORY OF PUBLIC ADMINISTRATION AS AN OBJECT OF CONSIDERATION IN A PROSPECTIVE DIMENSION

The article contains an analysis of theses about the Soviet regime from the writer Olexander Solzhenitsyn with commentary and modern reflection, as well as an analogy to the Ukrainian state realities. Examples of presenting the history of public administration by different writers and political scientists – Ivan Bilyk, Andriy Bushkov, Bernard Verber, Halyna Mohylnytcka, Pavlo Shtepa, Oleksandr Solzhenitsyn, Hryhoriy Chkhartyshvili, and others, who created large-scale historical works on the basis not only of the analyzed archives, but also, most importantly, of a new modern view. In a perspective plane are given – as a possibility of its new interpretation, using the logical dimension of consideration. Emphasis is placed on such features of governance as centralization, totalitarianism, militarism, dictatorship, etc., which were characteristic of the Russian Empire and the Soviet Union and characteristic of the modern Russian Federation. It is emphasized that these features should be taken into account as the greatest danger to the development of Ukrainian statehood.

It is concluded that these negative aspects of the previous regime were relevant until the end of the twentieth century, because the Soviet rudiments were so connected due to objective and subjective factors with the former countries that were part of the totalitarian system. At the same time, even today, in the democratic regime of Ukraine, some of these features remain relevant, in particular due to the stereotypical thinking of ordinary post-Soviet citizens who either remain in «internal emigration» in modern Ukraine or are «neutral», which also poses a threat to statehood, does not show the real state of national identity. Therefore, any relatively real historical retrospective in such conditions is promising in terms of government forecasting and planning.

Key words: public administration, Ukraine, Russia, totalitarianism, democracy, Olexander Solzhenitsyn.

Постановка проблеми

Сьогодні ми спостерігаємо рух історичної науки (у різних її аспектах – археологічному, лінгвістичному, геополітичному, державницькому тощо) до перегляду сталих упродовж кількох сторіч поглядів і настанов у межах як окремих країн, так і значних часових періодів, як нейтрального політичного контексту, так і ідеологізованого, як з урахуванням релігійних обставин, так й індивідуальних мотивів окремих історичних діячів. Наприклад, таким чином переглядаються обставини «татаро-монгольського нашествия»: спростовуються монгольський чи татарський чинники чи взагалі весь той період як фальшований середньовічними (й відповідно подальшими) літописцями. При цьому застосовується вимір логічності, за яким і ми можемо висунути претензію щодо відсутності матеріальних археологічних артефактів про перебування азійських загарбників на величезній території від Ітилія до Карпат, або в межах контрпропаганди російської ідеології – легалізовані факти офіційного називання середньовічної Галицької Русі «Руською землею» (ще: «королівством») і відповідного утворення в межах Речі Посполитої близько 1432 року Руського воєводства з адміністративним центром у м. Львові.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У такому вимірі працюють і працювали багато письменників-новаторів (Іван Білик, Андрій Бушков, Бернар Вербер, Григорій Чхартишвілі та ін.), які створили масштабні історичні праці на ґрунті не лише проаналізованих архівів, але й головне – нового сучасного погляду. Наприклад, Іван Білик ще 1972 року опублікував роман-сенсацію «Меч Арєя», який було вилучено з бібліотек і навіть знищено фізично, а Андрій Бушков спростовує чимало сталих у російській історичній науці постулатів і релігійних догм. Бернар Вербер упродовж свого недовгого життя написав чимало романів, в основі яких – гуманістичне начало, боротьба доброго й лихого, божественні колізії. Ще один відомий у такому сенсі письменник Володимир Різун (Віктор Суворов) свого часу суто логічним підходом виявив найбільшу фальсифікацію після «татаро-монгольського нашествия» – мотиви й обставини «великої вітчизняної війни».

У межах українського державницького дискурсу питання тоталітаризму й рефлексії його на українському ґрунті можна відзначити таких учених – лінгвістів і політологів, як Богдан Ажнюк [1], Лариса Масенко [2] (у площині кореляції мовної ситуації в Україні та національної ідентичності її громадян), Галина Могильницька [3] та Павло Штепа [4] (у площині ідеологічного впливу Росії на український народ), що вивчають наслідки колишнього колоніалізму в сенсі їх впливу на сучасне

державотворення в Україні. Звісно, ці наукові дослідження конкретизуються фактичними архівними матеріалами, до яких ми додаємо й окремі твори художньої літературні, що також базуються на історичних джерелах, верифікованих в авторській інтерпретації.

Формулювання мети дослідження

Зважаючи на наведені вище міркування, можемо зауважити, що взагалі окремі літературні твори за умови уважного аналізу можуть надати чимало інформації не лише про описувані події чи місця, але й про концепції автора щодо бачення ним історії власного народу. Такі знання надто важливі і для публічного службовця, який мусить не лише розуміти сучасні процеси розвитку держави й суспільства через ретроспективу такого розвитку, але й відчувати логічність чужих поглядів на будь-яке явище – для розуміння співбесідника чи опонента, що становить сутність його фахової діяльності.

Отже, у цій статті ми ставимо метою проаналізувати думки російського письменника Олександра Солженіцина на тоталітарний устрій радянської держави та її ідеологічне підґрунтя – із проєкцією на сучасний стан державотворення в Росії та Україні.

Викладення основного матеріалу дослідження

Свого часу ми вже аналізували описані у творах Григорія Чхартишвілі (Бориса Акуніна) ознаки імперського правління в Росії, які актуальні й сьогодні, а тому становлять небезпеку для сусідньої України як нової держави, що намагається вийти з-під трьохсотрічного імперського впливу Російської держави [5]. Ці риси письменник-історик аналізує з рисами правління Чингізхана – авторитаризмом, централізованістю, милітаризованістю тощо. Тому є актуальним дослідити думки й інших російських письменників, які дуже прискіпливо вивчають історію власної Батьківщини, і провести ту «червону лінію» перед описаними імперськими загрозами.

Олександр Солженіцин – свідок періоду імперського тоталітаризму, який і сам був жертвою тієї системи. Так, у романі «У колі першому» письменник описує чимало локальних ознак тогочасного режиму (зокрема й через образ центральної на той час фігури диктатора Сталіна), зводячи їх наприкінці твору в невеликий розділ під назвою «Тези про радянський режим», що є ніби публіцистичним вкрапленням у загальному художньому тексті. Ці «тези» поділено на тематичні групи, кожна з яких заслуговує на докладний аналіз, оскільки репрезентує думку саме сучасника-спостерігача. Ми подаємо їх у власному перекладі з короткими коментарями для аналогізування з сучасністю.

Солженіцин у цьому романі часто передає свої власні думки через висловлювання героїв. Навіть конкретно записані тези є авторськими за сутністю, оскільки передають саме його стиль, а не персонажа. Так, учений-фізик Герасимович, як і головний герой Нержин, прототипом якого є сам письменник, робить записи (так само дрібними буквами й умовними знаками і так само у вигляді сонного роздумування). Зрештою «Тези про радянський режим» приписуються саме йому.

Першу тезу «Режим, що прийшов до влади у результаті змови» автор аргументує тим, що самі більшовики до 1930 року називали ту революцію «переворотом», оскільки не було головних її рис – стихійності, раптовості й конкретної ініціативи народу. Тут був план, розроблений завчасно малою групою партійців-терористів [6, с. 614]. Актуальність убачаємо в тому, що не було «конкретної ініціативи народу». Через більш ніж сто років – під час місцевих виборів 2020 року також було видно, що люди так і не розуміють, що саме вони вибирають людей, які безпосередньо створюватимуть комфортні умови їхнього (а не свого) життя. У реалізації стратегії децентралізації також головним гальмом є нерозуміння народом свого значення в реформуванні не лише владних структур, але й узагалі свого життя та подальшої долі країни.

Друга теза «Режим, що втримався при владі в результаті обману» передбачає, що гасла, які підкупили тих простих людей, – проти війни, обіцянка землі, контролю на підприємстві тощо, виявилися неправдою, адже вже через рік людей розстрілювали за небажання служити в Червоній армії, через десять років уже забирали ту омріяну землю й ніколи жодного впливу робітників на керування підприємствами не було. Не було також і відкритості режиму – гриф «таємно» робив ту владу найбільш закритою у світі. Слід зауважити, що в Конституції ці права було декларовано, але вони не виконувалися. У сучасній Україні вони також декларовані, частково реалізуються, але ініціатива знизу все одно відсутня. Тобто державний розвиток має перспективу саме відповідно до зростання політичної активності народу.

Третю тезу «Режим, за якого ніхто не виявляє свій розум» автор образно описує таким чином: «Убивши вільний пошук у людях, режим узяв на себе невдячний обов'язок усе передбачати зверху: розміри й рід посівів у кожному колгоспі, обсяг і рід продукції на кожному заводі, штати у кожній конторі, вид упаковки кожного товару, розміри коридору й кухні в кожній квартирі, заготовчу ціну за качан капусти, та яких зарубіжних авторів перекладати, і які вистави дозволяти в столиці та які в провінції, і як саме висловлюватися в книгах, і як саме проводити бесіди, з якого госту починати вечірку» [Текст, с. 615]. Чому режим не терпить виявів талановитості – тому що вона викриває загальну сірість і суперечить державним інструкціям. Саме тому талановиті люди мусять схилити голову та «сховатися в сім'ю чи горілку», оскільки думанням кар'єри не побудуєш. Письменники «захаращують

країну» літературним непотребом, оскільки їм платять не від читацького попиту, а від плану державних видавництв. Так само заробіток продавця не залежить від проданого товару. Конкуренції жодної. Студенти мусять бути на лекціях такого ж непотребу. Зрештою лише працівники ЦК вимушені «думати», і за умови байдужості народу продукують безкінечні циркуляри – від репертуару оперних театрів до відгодівлі свиней. Ця небезпека залишається актуальною, адже владні структури переважно використовують старі методи менеджменту, зокрема й сам авторитарний стиль управління.

Четверта теза «Вивернутий режим» позначає протиприродний устрій, за якого ніщо не відповідає своєму прямому призначенню. Так, основний прямий заробіток не кормить трудівника (головний заробіток у всіх сторонній – або з городу, або з домашнього ремесла, або від службового крадіяства, або з хабарів). Збори (ради) збираються не для пошуку рішення, оскільки його вже заздалегідь ухвалено в партійній організації. Подання голосів – не для вибору депутатів (вони вже призначені). Суд – не для виявлення винного, а щоб якось вирішити й «закрити» справу). Міліція – не для охорони громадян від бандитів. Навіть сама радянська влада, ради депутатів – не для того, щоб «керувати державою» (керують комітети партії). Газети й радіо – не для повідомлення реальних новин (ті, що дійсно всіх цікавлять, приходять зі стихійних «каналів» – слухів і пліток). Мистецтво – не для показу реалій життя, школа – не для освіти, інститут – не для навчання фаху, іноземні мови – не для практичного знання. Клуби, палаци – як виставки, готелі – для учасників пленумів, промислові зразки – для звіту). Магазины – не для того, щоб продати потрібне будь-кому, а щоб продати це з-під прилавка не будь-кому [6, с. 615]. Додамо до цього, що головний маркер тієї влади – «радянська» – є найбільшою фікцією, адже не відповідає своїй сутності. Тому дивно, що цей маркер до цього часу використовується в історичному дискурсі.

У п'ятій тезі «Режим кількості за рахунок якості» подано також відому рису системи, яку автор пояснює «діалектикою радянського режиму»: двадцятирічна хаотична гонка за цифрами призвела до непоправної втрати якості, адже «слова більше й краще здавна ворожі одне одному». Це ілюструється такими протиставленнями: зростання цифр і відсотків, зростання виробництва, зростання на душу населення, зростання транспорту, зростання освіти, зростання охорони здоров'я. Але: хліб – із домішок, молоко розбавлене, одяг і взуття погані, меблів немає, будинки розвалюються, сільські дороги погані, лікарень багато, але вони не виліковують; книжок гори, а читати немає чого, усі освічені, а культура помирає; усе гірший рівень шкільної освіти, усе слабкіші знання випускників-студентів, усе примітивніші фільми та п'єси. Тобто «радянська загальна освіта – багатомільйонне розширене відтворення невігластво [6, с. 616]. Зауважимо, що всі перелічені негативні аспекти були актуальні аж до кінця століття – настільки радянські рудименти сильні й ув'язані через об'єктивні та суб'єктивні чинники з колишніми країнами, що входили до тієї тоталітарної системи. Навіть сьогодні – уже в умовах іншої країни та демократичного режиму – деякі з них залишаються актуальними.

Шоста теза «Режим, що створив найбільш хаотичне у світі господарство» аргументується початковою розбіжністю з віковими традиціями капіталізму, де кожен торговець керується тверезим розумом і вимогами сьогодення й ніхто не стане докладати сили в непотрібну справу. На відміну від цього, тут наявні розбіжності між статистикою та планом, який автор називає гіршим за всякий хаос, оскільки той на мільярди замовляє непотрібних предметів, а потрібних немає, вони в дефіциті. Особливо ці парадокси стали помітними у 80-ті роки, коли один із чинників – таємничість (приховування) – почав утрачати силу, і коли втратили силу забезпечувальні ці ресурси, хоча система ще працювала, і чимало людей ще потрапляли під її репресії. Це також мають знати народні маси, які сьогодні виконують таку провідну функцію, як вибори влади.

Сьома теза «Режим-хижак, що нищить природу й творчі сили людей» пояснюється тим же вищезазначеним планом, який складається за принципом «після нас хоч трава не рости». Це призвело до зіпсуття земель Середньої Росії, що виявляли набагато меншу продуктивність порівняно з хліборобською давниною. Ліси стали степами, знищено чимало садів, породи коней, овець. Хімічними викидами отруєні річкові ріки. Переорієнтовані електротехнічними штучними морями ріки втратили рибу, а самі ці моря затопили плодоносні долини. Переорієнтовані на промисловий рівень, втратили своє значення давні народні ремесла – хохломське, палеське, волзьке. Усі ідеологічні заходи на кшталт суботників, наднормових вахт, п'ятирічок за чотири роки, стаханівського руху, піонерської допомоги колгоспу, виїздів комсомольців на збір урожаю, що мали на меті підготувати світле майбутнє дітям, залучали тих дітей у майбутньому також у цю круговерть. В Україні – це побудова дніпровських гідроелектростанцій, що порушили біологічну рівновагу Придніпров'я, або, наприклад, побудова хімзаводу в Черкасах і, зрештою, – Чорнобильська аварія. Зрештою О. Солженіцин образно констатує результат такої гонки: «Молоді п'ятдесятирічні американці з подивом зустріли на Ельбі тридцятирічних російських стариків...» [6, с. 617].

Восьма теза «Режим, що розбестив народ» свідчить про ментальні зміни в народі, що стосуються загалом духовності. На зміну релігійним поняттям, що були нещадно висміяні й викоренені, прийшли псевдогуманістичні, що виправдовували навіть убивство, але «ворогів народу», яких такими

проголошували перед народом партійні й чекістські органи. Поняття «добро» і «зло» стали поняттями класовими, відносними – відповідно до загального визнання. Як аналогію згадаємо Орвеловий «1984», де тих оголошених ворогів узагалі прибирали з історії, витираючи з газет. Тут же в книжках зафарбовували неугодні прізвиська (наприклад, Сергія Єфремова в словнику). До цього додамо зіпсуте мовлення народу, що поповнилося новими лайливими словами та кримінальними арготизмами, які надовго закріпилися в мові – й не лише російській, з кожним покоління отримуючи нових носіїв. При тому виросло покоління комсомольців, які стали в 90-ті роки першими банкірами на масиві партійних і комсомольських грошей, а також і бандитами – подальшими банкірами, олігархами й політиками.

Дев'ята теза «Режим, що більше за все боїться правди – свободи думки, свободи кордонів» стосується відомої закритості радянського суспільства, що передбачала виїзд за кордон лише перевірених людей (з обов'язковими наглядачами), недопущення недозволеної літератури, музики, прослуховування зарубіжних радіостанцій, а також побудова цілих мереж глушіння таких радіостанцій зі своєю інфраструктурою та штатами. Адже «американська атомна бомба не така страшна комуністам, як радіостанція «Вільна Європа» й навіть помірковане Бі-бі-сі» [6, с. 618]. Сьогодні ці засоби подання інформації в Росії також обмежуються в доступі, проте в Україні вони відкриті й доповнені мережею Інтернет, де можна знайти будь-яку потрібну інформацію, і залишається лише одне – прагнути поновлювати свої знання, тобто розвиток соціальної активності громадян, зокрема й публічних службовців, які зобов'язані це робити.

Висновки

Зазначені й проаналізовані нами вище негативні аспекти попереднього режиму були актуальні до кінця ХХ століття, адже радянські рудименти були настільки ув'язані через об'єктивні та суб'єктивні чинники з колишніми країнами, що входили до тієї тоталітарної системи. І навіть сьогодні в умовах демократичного режиму України деякі з них залишаються актуальними, зокрема через стереотипність мислення пересічних пострадянських громадян, які не бачать, що ті ж олігархи – це їхні колишні сусіди, діти їхніх знайомих, що перші скликання Верховної Ради були переважно складені з представників радянської номенклатури і що правоохоронні органи, армія та СБУ чверть сторіччя української «незалежності» були переважно представлені далеко не патріотами України. Тобто цілком могла повторитися ситуація 1918 року, коли беззбройна УНР стала легкою здобиччю нової Росії. Тому правдива історія для нових громадян України призведе до реальної незалежності як на рівні держави, так і на рівні внутрішнього їх самоусвідомлення.

Список використаної літератури

1. Ажнюк Б. Мовна політика і єдність нації. *Мовознавство*: доповіді та повідомлення IV Міжнародного конгресу україністів. К.: Пульсари, 2002. С. 202-207.
2. Масенко Л. Мова радянського тоталітаризму. Київ: ТОВ «Вид-во «Кліо», 2017. 240 с.
3. Могильницька Г. Міфотворчість як обґрунтування історичного мародерства. Бровари: Українська ідея, 2009. 184 с.
4. Штепа П. Московство, його походження, зміст, форми й історична тяглість. Ч. 1. Торонто: Вид. С. Сташишина, 1968. 345 с.
5. Демченко В. «Ординська» генеза постімперського державного управління (на матеріалі роману Б. Акуніна «Щаслива Росія»). *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування* : електр. зб. наук. пр. Херсонського національного технічного університету. 2018. № 1. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
6. Солженицин А. І. В круге первом : роман. М. : Наука, 2006. 796 с.

References

1. Azhnyuk B. Movna polityka i yednist natsiyi [Language policy and unity of the nation]. *Movoznavstvo: dopovidi ta povidomlennya IV Mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv* [Linguistics: reports and announcements of the IV International Congress of Ukrainians]. Kyiv: Pulsary, 2002. pp. 202-207.
2. Masenko L. Mova radyanskoho totalitaryzmu [The language of Soviet totalitarianism]. Kyiv: TOV «Vyd-vo «Klio», 2017. 240 p.
3. Mohylnytska H. Mifotvorchist yak obgruntuvannya istorychnoho maroderstva [Myth-making as a justification for historical looting]. Brovary: Ukrayinska ideya, 2009. 184 p.
4. Shtepa P. Moskovstvo, yoho pokhodzhennya, zmist, formy y istorychna tyahlist [Moscow, its origin, content, forms and historical longevity]. Ch. 1. Toronto: Vyd. S. Stasyshyna, 1968. 345 p.
5. Demchenko V. «Ordynska» geneza postimperskoho derzhavnoho upravlinnya (na materialy romanu B. Akunina «Shchaslyva Rosiya») [«Horde» genesis of post-imperial public administration (based on the novel by B. Akunin «Happy Russia»)]. *Teoriya ta praktyka derzhavnoho upravlinnya i mistsevoho samovryaduvannya* : elektr. zb. nauk. pr. Khersonskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu [Theory and practice of public administration and local self-government: electr. zb. Science. Kherson National Technical University]. 2018. №1. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>
6. Solzhenitsyn A. I. V kruhe pervom : roman [In the first circle: a novel]. M. : Nauka, 2006. 796 p.